

VENDELSÖ

Kulturhistorisk områdesbeskrivning och särskilt värdefulla kulturmiljöer

Innehåll

Översiktlig beskrivning och historik	5
Att främja kulturmiljön i Vendelsö	7
Identifierade särskilt värdefulla kulturmiljöer	8
Äldre agrara kulturlandskap	10
Vendelsö gamla kvarn - Strömsborg	10
Gudö åkermark - Signeborg	10
Vendelsö gård	12
Villabebyggelse och fritidshus	15
Östra strandvägen och Gudövikens	15
Vendelsö 3:55	16
Vendelsö 3:56	16
Vendelsö 3:57	16
Vendelsö 3:78.....	17
Vendelsö 19:1	17
Dalen	17
Vendelsö 3:36	17
Vendelsö 3:1213	18
Vendelsö 3:47.....	18
Gudö	18
Gudö 3:64	18
Gudö 3:68	19
Gudö 3:110.....	19
Gudö 3:333	19
Gudö 3:326	19
Gudö 3:331	20
Gudö 3:321.....	20
Gudö 3:478.....	20
Tutviken	20
Gudö 3:445	20
Tutviken 1:3	21
Tutviken 1:29	21
Tutviken 1:39	21
Tvätterinäring och torklador	22
Långs Gudöåns södra strand: Gudö 3:11, 3:123, 3:274	22
Gudö 3:3	23
Signeborg, Gudö 3.26	23
Efterkrigstid och rekordår	24
Sågen.....	25
Vendelsö kyrka	27
Vendelsö 3:1232-1238	28
Källor	29

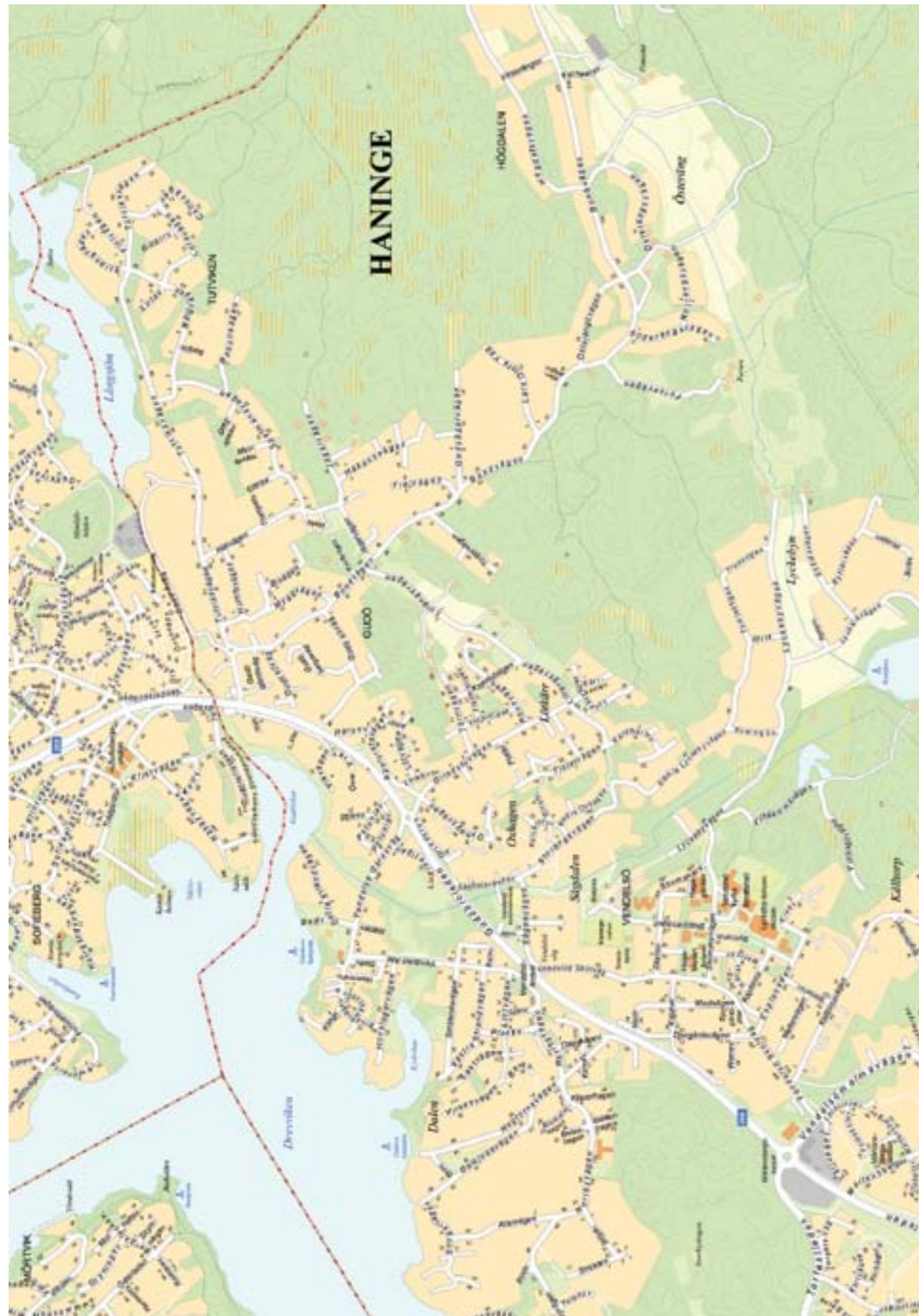
Kulturmiljöinventering
Vendelsö

© Stiftelsen Kulturmiljövård och Haninge kommun, 2017.

Kulturmiljöinventeringen av Vendelsö har utförts 2017 av Tobias Mårud och Karin Myhrberg, byggnadsantikvarier, och Ann Vinberg och Andreas Forsgren, arkeologer, Stiftelsen Kulturmiljövård, på uppdrag av Haninge kommun. Kompletterande arkivuppgifter har lämnats av Anders Numan, Haninge hembygdsförening.

Omslag: Torklada på Gudö 3:123, foto: Tobias Mårud.
Sjövillan, Vendelsö gård, tidigt 1900-tal, foto: Haningearkivet.
Flerbostadshus, foto: Tobias Mårud.
Bakre omslag: Vendelsö gård, tidigt 1900-tal, foto: Haningearkivet.

Dokumentet uppdaterades senast: sep 2018

Översiktlig beskrivning och historik

Vendelsö breder ut sig över ett långsträckt område med varierad terräng som påverkat bebyggelseetableringen. Den delvis kraftigt kuperade terrängen gör tillsammans med vattendrag och trafikleder att olika delar av bebyggelsen uppfattas som avskilda områden.

Bebyggelsen är dock relativt homogen och består till största delen av enfamiljshus. Det finns ett mindre antal flerfamiljshus, verksamhetslokaler och serviceinrättningar. Enfamiljshusen har en stor spridning både i tid och utförande, även om bebyggelse från 1800-talet och tidigare endast i undantagsfall är bevarad. Merparten av byggnaderna är tillkomna efter mitten av 1900-talet och är i stor utsträckning ombyggda eller uppförda under slutet av 1900-talet och 2000-talet. Bebyggelsen består i huvudsak av villor med inslag av radhus och kedjehus samt i Dalen och Gudöområdet till stor del fritidshus som nu i snabb takt ersätts med eller byggs om till åretruntboenden. Flerfamiljshusen är i första hand koncentrerade till ett begränsat område kring Sägenvägen och Vendelsö skolväg, ett område som också utgör Vendelsö centrum.

De högsta partierna i Vendelsö ligger 60-65 meter över havsnivån. Strax efter att de hade börjat sticka upp ur havet för ca 7000-8000 år sedan sökte sig de första

människorna till trakten. På ett par av de mer höglänta platserna i Vendelsötrakten (35-60 m.ö.h.) finns boplatser från jägarstenåldern, t.ex. norr om Lyckeby, i närheten av Lötkärr och Forsen samt vid Kvarnängen. Dessa torde i de flesta fall representera temporära säsongsboplatser.

Från bondestenåldern har det i trakten påträffats enstaka lösfynd. En skifferdolk är funnen vid Haningevallen och några skafthålsyxor, från slutet av bondestenåldern eller början av bronsåldern, är funna vid Gudö och utanför tätortsområdet ned mot Österäng. Under bronsålder verkar området varit så gott som obebott då inga fornlämningar från bronsåldern finns i närheten. Det närmaste lösfyndet utgörs av en holkyxa funnen utanför kommungränsen i öst vid Karlberg. Även under den äldre järnåldern synes området ha varit i stort sett obebott. Några enstaka stensättningar vid Dalen och ned mot Norrby kan utgöra gravar eller gränsmarkeringar från bronsåldern eller denna tid, vilket dock är osäkert.

Under den yngre järnåldern utgjorde delar av området ett utmarksområde, men två gårdar etablerades med all sannolikhet under denna tid: Gudö samt Vendelsö. Om detta vittnar ett gravfält vid Gudö med ca 40 gravar, beläget mellan Gudövikens och Gudöbroleden. En av gravarna grävdes ut år 2005 inför ett vägbygge. Fynden utgjordes bland annat av en urna med brända ben från

människa och djur, en torshammarring, en bronsring, samt kamfragment daterade till 900-talet. Även Vendelsö gård har med stor sannolikhet anor från yngre järnålder, då det strax söder om Vendelsö gårds förskola (i korsningen Vendelsö allé/Smålandsvägen) ännu finns rester efter ett par stensättning och högar. Gustaf Upmark skriver på 1860-talet att dessa ”ättehögar” utgör ”[...] en betydlig mängd, till en del ganska stora.”

Även strax nordväst om Kvarnängen har det funnits några gravar i form av en hög och ett par stensättningar. Av dem återstår dock så gott som inga synliga spår då området numer utgörs av planerade tomter med villabebyggelse. Gårdarna Gudö och Vendelsö har under yngre järnålder ingått i en bygd vid sydöstra änden av sjön Drevviken, tillsammans med ett par gårdar – Kumla och Näsby – vilka låg precis utanför den nuvarande kommungränsen mot Tyresö i norr.

Vendelsö var tidigare mycket glest bebyggt. Likt stora delar av Haninge dominerades bygden länge av ett säteri, Vendelsö gård, med ett antal underliggande gårdar och torp. Bebyggelsen var belägen utmed kusten och i anslutning till odlingsmarken i ådalarna. Så förhöll det sig in på 1900-talet. På kartor från 1882 och 1901-06 finns förutom Vendelsö gård, med tillhörande grindstuga och

före detta krog på behörigt avstånd, endast Kvarnängen, Mjölnarvreten eller Vendelsökvavn (med Gamla kvarn 1882), Oxhagen, Lötkärr, Apelvreten, Gudö, Tutvik och Gudö båtmanstorp markerade, samt ett fåtal ekonomibyggnader som inte är namngivna. Till Vendelsö gård hörde ytterligare 7-8 gårdar eller torp som dock ligger utanför avgränsningen för den aktuella inventeringen.

Flera av de tidigare arrendegårdarna och torpen friköptes från Vendelsö gård redan under slutet av 1800-talet. År 1907 köpte bolaget Mellersta Sveriges Egna Hem AB Vendelsö Gård av lantbrukaren Bernhard Karlsson och styckade av markerna och sålde som tomter för uppförande av villor, egnahemsbebyggelse och sommarbostäder. Bolaget gick i konkurs 1914 varefter Vendelsö-Gudö Trafik- och Egnahemsförening tog över. Året därpå lades jordbruket vid Vendelsö och Gudö ned och 1916 såldes själva Vendelsö gård till Österhaninge kommun. Tomter fortsatte dock att säljas av Vendelsö-Gudö Trafik- och Egnahemsförening. År 1919 har ca 500 tomter styckats av från mark som tidigare legat under Vendelsö gård och försäljningen fortsatte under hela 1920-talet.

Den för Haninge relativt tidiga avstyckningen av tomter resulterade i att nuvarande planering av Vendelsö (med Gudö och Tutviken) var etablerad vid mitten av

1900-talet. Redan under tidigt 1900-tal fanns ambitioner till tätortsetablering. Vendelsö var delvis mer utbyggt under första årtiondet av 1900-talet än flera andra områden i Haninge, trots att järnvägen inte drogs genom området. Någon omfattande exploatering i form av centrum och flerfamiljshus kom dock aldrig till stånd. Handeln hade under 1930-talet kommit att bli Österhaninge kommuns administrativa centrum på bekostnad av Vendelsö.

Ett embryo till tätort fanns tidigt intill nuvarande korsningen vid Gudöbroleden. Bron stod klar 1922 och där låg en konsumbutik och ett postkontor samt kiosk och telefonhytt. Det konkurrerades dock ut av den etablering som växte upp i anslutning till sågverket som låg vid södra änden av allén till Vendelsö gård.

Området Sågen hyste ursprungligen en husbehovs-såg tillhörande Vendelsö gård. Sågrörelsen fortsatte och blomstrade på platsen efter avstyckningen 1907. Sågen låg intill landsvägen och sågverksarbetarna utgjorde tillsammans med förbiresande gott underlag för en servering. Så småningom uppfördes en folkpark strax söder om sågverket och senare tillkom ett folkets hus samt idrottsplatsen Haningevallen, som uppfördes som AK-arbete under början av 1930-talet. Senare har Sågen utkristalliserats som ett stadsdelscentrum. På och i anslutning till sågverket och folkets park uppfördes i etapper ett mindre centrum och trevånings lamellhus i tidstypiskt folkhemsutförande från 1950-talet. Området utökades i omgångar fram till mitten av 1970-talet.

Vid Gudöans södra strand finns en koncentrerad kulturmiljö präglad av bebyggelse, blandbruk och småindustri bevarad från första hälften av 1900-talet. Det är en miljö som på många sätt är typisk för Haninge under perioden. Här finns det största antalet bevarade torkklador i Haninge och Stockholms län. Tvätterinäringen var den enskilt viktigaste näringen för Österhaninge, möjligen för hela Haninge, under första hälften av 1900-talet. Här finns ytterligare bebyggelse som redovisar småjordbrukets behov av variation och tillvaratagande av inkomstmöjligheterna i form av jordbrukets ekonomibyggnader, en före detta mekanisk verkstad och rester av äldre bryggor vid åstranden, tillsammans med de äldre bostadshusen. Genom området gick tidigare den gamla landsvägen vars upphöjda vägbank ännu tydligt syns löpa fram till brofästet vid ån. Anknypningen till kommunikationerna, landsvägen, järnvägen och färjetrafiken är ytterligare ett inslag som på ett pedagogiskt sätt redovisar en typisk etablering av bebyggelse i Haninge.

Sågen 1949. Foto: Bernt Lindqvist, Haningearkivet.

Att främja kulturmiljön i Vendelsö

De enskilt viktigaste målsättningarna för att främja den övergripande karaktären och kulturmiljön i Vendelsö är:

- Att skydda och bevara den tvätterianknutna kulturmiljön i Gudö.
- Att ha ett bevarandeperspektiv i förvaltningen av den kulturhistoriskt intressanta bebyggelsen i Sågen/Vendelsö centrum
- Att fortsatt medvetet hålla ihop resterna av kulturmiljön knuten till Vendelsö gård

Identifierade särskilt värdefulla kulturmiljöer i Vendelsö

1. Äldre agrara kulturlandskap

1a. Vendelsö gamla kvarn
- Strömsborg

1b. Gudö åkermark - Signeborg

2. Vendelsö gård

3. Villabebyggelse och fritidshus

Östra strandvägen och Gudövikens

3a. Vendelsö 3:55

3b. Vendelsö 3:56

3c. Vendelsö 3:57

3d. Vendelsö 3:78

3e. Vendelsö 19:1

Dalen

3f. Vendelsö 3:36

3g. Vendelsö 3:1213

3h. Vendelsö 3:47

Gudö

3i. Gudö 3:64

3j. Gudö 3:68

3k. Gudö 3:110

3l. Gudö 3:333

3m. Gudö 3:326

3n. Gudö 3:331

3o. Gudö 3:321

3p. Gudö 3:478

Tutviken

3q. Gudö 3:445

3r. Tutviken 1:3

3s. Tutviken 1:29

3t. Tutviken 1:39

4. Tvätterinäring och torklador

4a. Långs Gudöåns södra strand:
Gudö 3:11, 3:123, 3:274.

4b. Gudö 3:3

4c. Signeborg, Gudö 3.26

5. Efterkrigstid och rekordår

5a. Sågen

5b. Vendelsö kyrka

5c. Vendelsö 3:1232-1238

Äldre agrara kulturlandskap (1)

Vendelsö gamla kvarn - Strömsborg (1a)

Kulturmiljön utgörs av en ådal med rester efter Vendelsö gamla kvarn. Området ligger i den centrala – södra delen av Vendelsö drygt 300 meter söder om Vendelsö centrum. Idag finns här ett grönområde med uppväxta lövträd i en dalgång utmed den å, som löper från Lycksjön i sydsydost till Drevviken i norr. Området omges av småhusbebyggelse i väster och öster.

Ån löper helt rak längs ca 355 meter från en våtmark i sydsydost fram till en krök, där den skarp svänger västerut. Den raka delen av ån är delvis grävd och svängen är väster är tydligt sprängd/tillmakad genom berg. Efter 60 meter svänger ån norrut igen och fortsätter in i parkområdet öster om Vendelsö centrum.

Kvarnen har legat på den södra sidan av den sprängda kanalen. Den syns som en stor kulle, ca 15 meter stor och 1,5–2 meter hög. Det finns en tidig notering i de på Riksarkivet förvarade så kallade "Uppländska handlingar" från 1585. Där nämns att 4 bönder i Österhaninge socken Erik i Kumbla, Lasse i Näsby, Olof i Wendelsö och Per i Gudö fick betala 8 lass hö i skadestånd då vattnet gjort skada vid vätningen. S.k. vätningar (översvämningar) brukar uppstå då man dämmer upp vatten för att driva kvarnar.

Vendelsö säteri hade vid den tiden frälse landbor i Kumbla, Näsby, Vändelsö och Gudö. Att dessa var

delaktiga i att driva ett kvarnprojekt är ju inte osannolikt.

På 1882 års karta benämns huset på platsen "Gamla Qvarn". Förbi kvarnen går enligt denna karta en mindre väg, över ån, åt nordost. Ådalgången är idag trädbevuxen, men den äldre åkermarkens former kan anas som flacka ytor. Våtmarken i sydsydost kallas Qvarnsjön på denna karta. Vendelsö kvarn omnämns redan i första husförhållningsprotokollet från 1746. Kvarnen har legat cirka 1300 meter sydsydost om godset/godsbebyggelsen.

Gudö åkermark – Signeborg (1b)

Området ligger i den sydöstra delen av Vendelsö och består av en mindre dalgång i nordost–sydvästlig riktning. Området har framför allt brukats som åker enligt 1882 års karta och dessa brukningsytor kan idag ses som öppna gräsbevuxna ytor. Brukningsmarkerna har varit större åt såväl nordost som sydväst, men dessa delar är idag till största delen bebyggda.

Karaktäristik och motiv för bevarade

Områdena vid Vendelsö gamla kvarn och vid Signeborg är de enda bevarade mer sammanhängande delarna av det äldre kulturlandskapet i Vendelsö. De representerar också olika delar av den agrara ekonomin. Vid Signeborg finns delar av det öppna landskapet kvar, med formerna efter den äldre åkermarken.

Lämningarna efter Vendelsö gamla kvarn, d.v.s. kullen,

bör definieras som fornlämning eftersom kvarnen tillkom före år 1850. På 1882 års karta omnämns den också som "Gamla Qvarnen". Möjligen ska även den sprängda/tillmakade delen av ån ingå i fornlämningsområdet. Ådalgången runt kvarnplatsen, med bl.a. de äldre åkerytorna, utgör en väsentlig del av kulturmiljön vid kvarnen. Området representerar därför en viktig del av Vendelsö äldre agrara ekonomi och landskap samt är en tidig industriell lämning.

Gällande skydd

Helhetsmiljön i de utpekade områdena utgör en särskilt värdefull kulturmiljö. Befintlig bebyggelse är skyddad av plan och bygglagen (PBL) enligt följande stycken:

PBL 2 kap. 6 §, PBL 8 kap. 14 § och PBL 8 kap. 17 §. Förutom de generella skydd som PBL, tillsammans med PBF, MB och KML omfattar så ska miljön, inklusive bebyggelsen, i egenskap av att den är klassad som särskilt värdefull handläggas enligt PBL 8 kap. § 13 och PBL 9 kap. § 4d.

Förhållningssätt - äldre agrara kulturlandskap

- Vid upprättande av ny detaljplan ska skyddsbestämmelser (q), inklusive rivningsförbud, utformas och tillämpas för skydd av miljön och tillhörande bebyggelse.
- Eventuell nyetablering av bebyggelse i området kring ån och Vendelsö gamla kvarn begränsas till Lyckebyvägen, medan den lägre liggande äldre odlingsmarken intill ån bevaras obebyggd. I synnerhet gäller detta för fastigheterna Vendelsö 3:1285 och Vendelsö 3:301 där eventuell bebyggelse skulle kunna uppföras, i form av låga byggnader, på de upphöjda partierna närmast vägen.
- Lämningarna efter Vendelsö gamla kvarn bör registreras som fornlämning hos Riksantikvarieämbetet/FMIS.

Det öppna landskapet vid Signeborg. Foto: Ann Vinberg.

Miljön kring det gamla kvarnområdet. Foto: Ann Vinberg.

Vendelsö gård (2)

Vendelsö gård, eller ”delar av Vendelsö”, beläget vid Drevvikens södra strand, nämns i ett köpebrev från 1467, då riksrådet Erik Andersson Tott köpte ett antal gårdar från Tyska orden. Under en lång period, fram till 1686, följdes Årsta och Vendelsö gårdar åt med gemensam ägare.

Vendelsö blev säteri under tidigt 1600-tal och någon gång mellan 1606 och 1610 uppfördes en sätesbyggnad av den dåvarande ägaren Hans Claesson d y. År 1762 löd tjugo gårdar och fem frälsetorp under Vendelsö säteri. Under tidigt 1800-tal lät den dåvarande ägaren Carl Lagerbring omgestalta huvudbyggnaden och uppföra två flygelbyggnader. Huvudbyggnaden fick då det utseende som den hade fram tills den revs 1984.

Huvudbyggnadens framsida var orienterad åt öster. Åt väster sträckte sig två flygelpartier. Byggnaden var i en och en halv våning med valmat sadeltak. På en uppmättningskarta från 1880-82 syns trädgårdar med trädgårdsland öster och söder om huvudbyggnaden, en park med gångar längs med strandkanten mot Drevviken och ekonomibyggnader i väster. Längs med vägen strax söder om huvudbyggnaden uppfördes en kyrka på 1870-talet. År 1918 uppfördes en villa, Stora Alsvik, på kyrkans grund. Under 1800-talets slut planterades en allé längs med vägen söder om Vendelsö gård. Längre söderut, där flera vägar möttes, låg en krog som syns på kartor från 1880 och

tidigt 1900-tal. En affär har också funnits intill Vendelsö allé, men byggnaden är förändrad (Vendelsö 3:875).

1907 köptes Vendelsö gård av Mellersta Sveriges Egna Hem AB som började stycka av tomter för fritidshus och villabebyggelse. Mellan 1916 och 1939 bedrevs skola i huvudbyggnaden. 1921 startades en handelsträdgård på platsen. En trädgårdsmästarebostad, ekonomibyggnader och växthus uppfördes. Huvudbyggnaden revs 1984 efter år av förfall.

Idag finns endast den södra flygelbyggnaden bevarad från säteriet. Den används som bygdegård. Den östra delen av trädgården finns kvar som en öppen gräsbevuxen yta. Vid slutningen mot Drevvikens finns rester av den engelska park som anlades där. Från den handelsträdgård som bedrevs under en stor del av 1900-talet finns en trädgårdsmästarebostad, pannhuset till ett växthus och några ekonomibyggnader kvar. Den gamla landsvägens sträckning öster och söder om Vendelsö gård finns bevarad, liksom en del av den allé som har kantat vägen sedan sent 1800-tal. Sedan sent 1900-tal är platsen där Vendelsö gårds manbyggnad och ekonomibyggnader stod bebyggd med villor och radhus. I Vendelsö gårds direkta närhet finns ett fåtal villor från tidigt 1900-tal, bland annat ovan nämnda Stora Alsvik (Vendelsö 3:982) samt en villa i två våningar som ligger i den skarpa kurvan mellan Vendelsö allé och Vendelsö gårdsväg (Vendelsö 3:724).

Till vänster: Huvudbyggnaden på Vendelsö gård användes som skola 1916-1920. Foto: Hanningearkivet.
Ovan: Häradsekonomska kartan, 1901-06.
Till höger: Vendelsö gård var kraftigt förfallen när den revs 1984. Foto: Hanningearkivet.

Den södra flygeln som uppfördes under tidigt 1800-tal. Idag fungerar den som bygdegård. Foto: Tobias Mårud

Trädgårdsmästarebostaden från 1920-talet och övriga bevarade byggnader. Den öppna gräsyta var tidigare den östra delen av trädgården vid Vendelsö gård. Foto: Tobias Mårud

Vägen söderut från Vendelsö gård, delvis kantad av allén från sent 1800-tal. Foto: Tobias Mårud

Karaktäristik och motiv för bevarade

Vendelsö gård var ett av Haninges största säterier från 1600-tal fram till tidigt 1900-tal. Miljön, trots att den endast är delvis bevarad, är ett mycket viktigt spår av Vendelsös historia och utveckling och har därmed ett högt kulturhistoriskt värde.

Landsvägen förbi Vendelsö gård var långt in på 1900-talet en viktig trafikled i Haninge. Miljön tillsammans med den bevarade vägsträckningen och allén berättar om Vendelsös historia och framväxt och har därmed ett pedagogiskt värde. Landsvägen och allén har också upplevelsemässiga värden. Avstyckningar från Vendelsö gård under 1900-talets första decennier möjliggjorde den bebyggelse som finns i Vendelsö idag.

De villor från tidigt 1900-tal som ligger i Vendelsö gårds närhet visar Vendelsö utveckling från jordbruksbygd till villasamhälle med allt fler permanentboende och sommarvärdar. Vendelsö gård har vidare ett identitetsvärde för Vendelsö, som en miljö med betydelse för samhörighet och identifikation för de boende.

Gällande skydd

Befintlig bebyggelse är skyddad av plan- och bygglagen (PBL) enligt följande stycken:

PBL 2 kap. 6 §, PBL 8 kap. 14 § och PBL 8 kap. 17 §. Förutom de generella skydd som PBL, tillsammans med PBF, MB och KML omfattar så ska miljön, inklusive bebyggelsen, i egenskap av att den är klassad som särskilt värdefull handläggas enligt PBL 8 kap. § 13 och PBL 9 kap. § 4d.

Byggnad med spår i fasaden av tidigare växthus samt ekonomibyggnader från tiden som handelsträdgård. Foto: Tobias Mårud

I miljön kring Vendelsö gård finns några villor från tidigt 1900-tal, här Stora Alsvik (Vendelsö 3:982). Foto: Tobias Mårud

Allén längs landsvägen är skyddad som biotop enligt miljöbalken 7 kap. 11 § som anger att det inte får inte bedrivas verksamhet eller vidtas åtgärder som kan skada naturmiljön, i det här fallet allén.

Förhållningssätt - Vendelsö gård

- Vid upprättande av ny detaljplan ska skyddsbestämmelser (q), inklusive rivningsförbud, utformas och tillämpas för skydd av miljön och tillhörande bebyggelse.
- Brukandet och skötseln av samtliga byggnader inom en kulturmiljö ska förhålla sig till miljöns sammantagna karaktär och värde. Vid eventuella förändringar ska hänsyn tas till kulturmiljön som helhet.
- Befintlig bebyggelse ska bevaras.
- Byggnadernas ursprungliga fasad- och takmaterial bibehålls och tilläggsisoleringar undviks.
- Byggnaderna ska underhållas och renoveras med metoder och material som är anpassade till husets ursprungliga utformning, särdrag och byggnadsteknik. Innan åtgärder

utförs kan anmälan krävas enligt Plan- och byggförordningen (PBF) 6 kap. § 5 p.7.

- Detaljer som är i original så som dörrar, skorstenar, fönster, andra fasaddetaljer ska bevaras och vårdas.
- Vid eventuell byggnation eller andra ändringar som påverkar byggnadernas utformning ska samråd ske med anti-kvarisk kompetens.
- Tidstypisk växtlighet bör bevaras. Äldre träd som ekar och andra lövträd ska i möjligast mån bevaras. Vid upprättande av ny detaljplan kan det utformas bestämmelser för krav på marklov för fällning av värdefulla träd samt bestämmelse om skydd av träd.
- Vendelsö gårdsväg och Vendelsö allés vägsträckningar söder- och österut bevaras.
- Allén längs Vendelsö allé bevaras.

Villabebyggelse och fritidshus (3)

1907 köptes Vendelsö gård av Mellersta Sveriges Egna Hem AB, som började stycka av tomter för fritidshus och villabebyggelse. Tomter som styckades av från Gudö gårds ägor såldes från 1908 och fram till och med 1920-talet.

Allt fler flyttade i samband med detta permanent till Vendelsö och Gudö, men många av de nya fastigheterna användes som sommarbostäder. Välbärgade stockholmare hade under 1800-talets andra hälft i allt större utsträckning köpt eller hyrt en sommarvilla i skärgården, för att komma bort från stadsmiljön och istället vistas i naturen.

Under 1900-talet, genom ökat ekonomiskt välstånd, 1919 års införande av åtta timmars arbetsdag och 48 timmars arbetsvecka, och den första semesterlagen som kom 1938, fick allt fler möjlighet att skaffa en sommarstuga. Bland köparna till de först avstyckade tomterna i Dalen fanns skomakare, snickare, målare och smeder. Under 1920- och 30-talet slog sportstugan igenom, vilket hörde samman med det ökade intresset för friluftsliv, natur och hälsa.

Kommunikationer med ångbåtstrafiken och något senare med den utbyggda järnvägen från Stockholm var en förutsättning för sommarvillor och sportstugor. Drevviken var ett av de vattendrag som trafikerades med ångbåt som bland annat stannade vid bryggorna Dalen och Vendelsö. Nynäsbanan invigdes 1901. Från Drevvikens hållplats kunde stockholmarna ta sig vidare med ångbåt eller motorbåt till Vendelsö och Gudö.

De villor som byggdes under 1900-talets början hade ofta sockel i natursten, väggar klädda med liggande eller stående träpanel, spröjsade fönster och sadeltak eller brutna tak klädda med tegelpannor eller plåt. I de relativt stora trädgårdarna planterades bland annat fruktträd. Villorna placerades ofta på en hög punkt i trädgården, för att få den bästa utsikten.

De senare uppförda sportstugorna var mindre än sommarvillorna och placerades på kuperade tomter med bevarad skogsmark. De kunde utformas som traditionella stugor med träpanel och sadeltak, men fanns i många olika stilar. Många av stugorna gavs öppna altaner för att man skulle uppleva närheten till naturen.

De områden i Vendelsö som bebyggdes med villor och fritidshus under 1900-talets första decennier har allt mer blivit områden för året runt-boende. Många fritidshus har byggts till och nya bostadshus har uppförts.

Karaktärisering och motiv för bevarande

Villor och fritidshus uppförda under 1900-talets första decennier visar hur Vendelsö och Gudö utvecklades från landsbygd till att få allt fler permanentboende och sommargäster och är en tydlig årsring i Vendelsös historia.

Bebyggelsen visar hur allt fler stockholmare fick möjlighet att söka sig utanför staden för rekreation och umgänge nära naturen under helger och somrar. Bebyggelsen är typisk för uppförandetiden och funktionen. Här finns sommarvillor och villor för permanentboende med enkel panelarkitektur med högt läge för att ge utsikt över Drevviken och små enkelt utformade sportstugor, ofta med den typiska brunmålade stockpanelen och öppen altan, på tomter med bevarad naturmark.

Bebyggelsen i områdena har allt mer gått från att vara fritidsboende till permanentboende, vilket har förändrat karaktären på både enskilda byggnader och områdena som helhet. Dock finns bevarade strukturer och byggnader som fortfarande gör denna årsring i Vendelsös historia avläsbar.

Gällande skydd

Flera av byggnaderna längs med Hagtornsvägen i Dalen är skyddade med q i gällande detaljplan, vilket bland annat innebär att befintlig bebyggelse så långt som möjligt ska bevaras, att ändringar inte får förvanska byggnadernas karaktär och att tomters huvudsakliga utformning ska bevaras. Ny bebyggelse ska utformas anpassat till omgivningen.

Befintlig bebyggelse är skyddad av plan och bygglagen (PBL) enligt följande stycken:

PBL 2 kap. 6 §, PBL 8 kap. 14 § och PBL 8 kap. 17 §. Förutom de generella skydd som PBL, tillsammans med PBF, MB och KML omfattar så ska miljön, inklusive bebyggelsen, i egenskap av att den är klassad som särskilt värdefull handläggas enligt PBL 8 kap. § 13 och PBL 9 kap. § 4d.

Östra strandvägen och Gudövikens

Flera av de tomter som styckades av från Vendelsö gård 1908 fanns längs Gudövikens stränder. Här uppfördes villor i en och en halv våning med panelklädda väggar och brutna tak. Längs Östra strandvägen fick tomterna formen av långsmala remsor, för att samtliga skulle få strandtomt. Villorna placerades långt indragna från vägen. Mycket ny bebyggelse har uppförts i området, men strukturen med de äldre tomterna, trädgårdar med fruktträd och ett fåtal välbevarade villor från tidigt 1900-tal finns kvar.

Vendelsö 3:55 (3a) styckades av 1908 och såldes till hattmakaren Johan Sigfrid Karlsson och snickaren Karl Johan Karlsson, Stockholm. Viktigt för villans karaktär är väggarna klädda med liggande gul träpanel, plåttäckt mansardtak, spröjsade fönster och skorsten med utkragat krön samt läget en bit in i trädgården. I trädgården finns fruktträd.

Vendelsö 3:55, Östra Strandvägen. Foto: Tobias Mårud

Fastigheten Vendelsö 3:56 (3b) avstyckades 1908 och såldes till ölutköraren Axel Alfred Karlsson, Stockholm. En allé med fruktträd kantar gången fram till den gulputsade villan med valmat mansardtak.

Vendelsö 3:56, Östra Strandvägen. Foto: Tobias Mårud

Vendelsö 3:57 (3c) har den avlånga formen på fastigheten bevarad, med en rak grusgång kantad av fruktträd som leder fram till den vitputsade villan. Byggnaden är förändrad med bl a ändrat takmaterial.

Vendelsö 3:57, Östra Strandvägen. Foto: Tobias Mårud

Förhållningssätt - villabebyggelse och fritidshus

- Gällande skydd av kulturhistoriska byggnader och miljöer i detaljplan ska respekteras och följas vid föreslagna förändringar.
- Vid upprättande av ny detaljplan ska skyddsbestämmelser (q), inklusive rivningsförbud, utformas och tillämpas för skydd av miljön och tillhörande bebyggelse, där sådant saknas.
- Brukandet och skötseln av samtliga byggnader inom en kulturmiljö ska förhålla sig till miljöns sammantagna karaktär och värde. Vid eventuella förändringar ska hänsyn sålunda tas till kulturmiljön som helhet.
- Befintlig bebyggelse ska bevaras.
- Byggnadernas ursprungliga fasad- och takmaterial bibehålls och tilläggsisoleringar undviks.
- Byggnaderna ska underhållas och renoveras med metoder och material som är anpassade till husets ursprungliga utformning, särdrag och byggnadsteknik. Innan åtgärder utförs kan anmälan krävas enligt plan- och byggförordningen (PBF) 6 kap. § 5 p.7.
- Detaljer som är i original så som dörrar, skorstenar, fönster, andra fasaddetaljer ska bevaras och vårdas.
- Vid eventuell byggnation eller andra ändringar som påverkar byggnadernas utformning ska samråd ske med antikvariskt kompetens.
- Tidstypisk markplanering och växtlighet bör bevaras.
- Tidstypiska staket bör bevaras.

Vendelsö 3:78 (3d), en av de tomter som styckades av och såldes 1908. Villan är högt belägen i terrängen. Naturstenssockel, liggande träpanel, fönster med småspröjsad övre del och brutet sadeltak klätt med tegelpannor är karaktäristiskt.

Vendelsö 3:78. Foto: Tobias Mårud

Vendelsö 19:1 (3e). Brunmålad stockpanel, blyspröjsade fönster, tegelklätt sadeltak och skorstenarnas dekorativa utformning är viktiga för byggnadens karaktär.

Vendelsö 19:1. Foto: Tobias Mårud

Dalen

Dalen, väster om Kyrkviken, var ett av de första områdena som exploaterades efter avstyckningarna från Vendelsö gård 1908.

I bebyggelsen syns utvecklingen från det tidiga 1900-talets sommarvillor till mindre, enklare sportstugor uppförda något eller några decennier senare. De villor och mindre stugor som uppfördes under tidigt 1900-tal har sockel i natursten, stående eller liggande träpanel, ofta rödmålad med vita knutar, sadeltak eller brutna tak klädda med tegel, småspröjsade fönster och i några fall små torn. I flera fall är byggnaderna placerade högt på tomten. I några fall finns äldre enkla spjälstaket mot vägen och fruktträd i trädgårdarna.

På fastigheten Vendelsö 3:36 (3f) finns två exempel på sommarvillor, varav den ena troligen var bland de första att uppföras i Dalen. Villan har väggar klädda med omväxlande liggande och stående panel. De ursprungliga fönstren är småspröjsade upptill. I trädgårdarna finns både bevarad naturmark med bland annat tallar samt fruktträd.

Vendelsö 3:36. Foto: Tobias Mårud

De senare tillkomna sportstugorna är mindre än sommarvillorna och i en våning, ibland med källare. Stockpanel, ofta brunmålad, är vanligt förekommande, ibland med grönmålade fönster- och dörrsnickerier. Taken är ofta sadeltak klädda med tegelpannor.

Längs med Hagtornsvägen på Vendelsö 3:1213 (3g) ligger en välbevarad sportstuga. Spjälstaketet mot vägen har ett miljöskapande värde.

På fastigheten Vendelsö 3:47 finns en sportstuga med den typiska stockpanelen och öppen altan. Tomten har en långsmal form och naturmarken med många träd är till stor del bevarad.

I Dalen finns idag flera senare tillkomna villor för permanentboende, vilket har förändrat områdets karaktär kraftigt. Flera kulturhistoriskt värdefulla byggnader, liksom helhetsmiljön i Dalen, skyddas genom gällande detaljplan. Trots detta har stora förändringar skett. Endast delar av den äldre strukturen och miljön finns bevarad, exempelvis de stora tomterna, i vissa fall med bevarad naturmark eller äldre fruktträd, spjälstaket mot vägen, smala grusvägar, samt ett fåtal välbevarade villor och små sportstugor.

Gudö

Tomterna i Gudö började styckas av från Gudö gård 1908 och avstyckningarna fortsatte en bra bit in på 1920-talet. Tomterna bebyggdes med villor och sportstugor.

På fastigheten Gudö 3:64 (3i) finns en villa med utformning typisk för tidigt 1900-tal gällande bland annat färgsättning och småspröjsade fönster. Tomten är kuperad och avgränsas mot vägen av en syrenhäck.

Stuga längs med Hagtornsvägen, Dalen. Spjälstaketet har ett högt miljöskapande värde (Vendelsö 3:1213). Foto: Karin Myhrberg

Sportstuga med den typiska stockpanelen och öppen altan, Dalen. Tomten har en långsmal form och naturmarken med många träd är till stor del bevarad (Vendelsö 3:47). Foto: Tobias Mårud

Gudö 3:64. Foto: Tobias Mårud

Stora tomter med byggnaderna indragna från vägen är typiskt i området. Ett exempel är Gudö 3:68 (3j). Viktigt för byggnadens karaktär är den liggande träpanelen, ursprungliga fönster, sadeltak, källarvåning samt byggnadens enkla uttryck och fasad utan tillbyggnader mot vägen.

På Gudö 3:110 (3k) finns en villa med tidstypisk färgsättning för tidigt 1900-tal, småspröjsade fönster, tegelklätt sadeltak och indraget läge i den stora trädgården.

På Gudö 3:333 (3l) finns en villa med putsad nedervåning och utkragad övervåning klädd med liggande brun panel. Småspröjsade fönster, i vissa fall blyinfattade, med grönmålade snickerier. Exempel på en villatyp som förekom under 1920-talet. Inspirationen till den här villatypen kom från Ornässtugan i Dalarna.

Gudö 3:326 (3m) är en sportstuga med den typiska öppna altanen. Väggarna är klädda med locklistpanel och sadeltaket med korrugerad plåt.

Gudö 3:68. Foto: Tobias Mårud

Gudö 3:110. Foto: Tobias Mårud

Gudö 3:333. Foto: Tobias Mårud

Gudö 3:326. Foto: Tobias Mårud

En sportstuga högt belägen på tomten finns på Gudö 3:331 (3n). Karaktäristiskt är altanen, stockpanelen och fönster över hörn.

Gudö 3:331. Foto: Tobias Mårud

På Gudö 3:321 (3o) finns en sportstuga med källarvåning, väggar klädda med stockpanel, ursprungliga fönster, trappa med smidesräcke och skorsten med dekorativa detaljer.

Gudö 3:321. Foto: Tobias Mårud

En sportstuga, troligen uppförd 1917 finns på Gudö 3:478 (3p). Liggande brun stockpanel, grönmålade detaljer, tegelklätt sadeltak, profilsågade snickerier och hög vitputsad skorsten med dekorativa detaljer är karaktäristiskt.

Gudö 3:478. Foto: Tobias Mårud

Tutviken

Ett antal tomter i Tutviken styckades av under 1920-talet och bebyggdes med villor och sportstugor.

Gudö 3:445 (3q) - Stuga som bland annat karaktäriseras av väggarna klädda med stockpanel, sadeltak klätt med enkupigt tegel, trappa med smidesräcke samt fönstrens form och placering. I trädgården finns bland annat syrener och sparad naturmark med berg i dagen och tallar.

Gudö 3:445. Foto: Tobias Mårud

Tutviken 1:3 (3r) - tomten avstyckades 1925 och bebyggdes med en stuga med liggande panel och vitmålade detaljer, sadeltak klätt med tegel, och farstuvist med svarvade stolpar. På den stora tomten finns fruktträd och syrener.

Tutviken 1:3. Foto: Tobias Mårud

Tutviken 1:29 (3s) - Liten timrad stuga med utanpåliggande murstock och grästäckt tak vid Långsjöns strand.

Tutviken 1:29. Foto: Tobias Mårud

Tutviken 1:39 (3t) - Sportstuga som nästan döljs av tomtens alla tallar. Karaktäristiskt är den brunmålade stockpanelen med gröna detaljer, fönsterform och placering, pappklätt sadeltak och den höga skorstenen.

Tutviken 1:39. Foto: Tobias Mårud

Torklada på Gudö 3:123. Foto: Tobias Mårud.

Tvätterinäring och torklador

Gårdstvätterier kom att växa fram som en betydelsefull binäring för de många små lantbruken i Haninge vid mitten av 1800-talet, för att sedan eskalera och pågå fram till omkring 1960-talet och i vissa fall längre än så. Från sekelskiftet och fram till mitten av 1900-talet kom tvätteriverksamheten vid flera gårdar att ersätta jordbruket som huvudnäring. I Gudö dröjde det en bit in på 1900-talet innan tvätteriverksamheten drog igång, i samband med att tomter styckades av från Gudö gård.

Längs med Gudöån fanns flera tvättstugor och torklador på bägge sidor. Av de många tvättstugor och torklador som har funnits finns endast ett fåtal bevarade i varierande skick. Några uppmärksammas här, men det kan troligen finnas fler som har förbisetts vid denna inventering.

Karaktärisering och motiv för bevarande

Miljöerna redovisar en för Haningebygden mycket betydelsefull ekonomisk struktur – tvätterinäringen. Verksamheten är även betydelsefull att belysa i ett regionalt perspektiv då den var direkt knuten till Stockholm. Det stora antalet tvätterier verksamma samtidigt under en så begränsad tid och inom ett så begränsat geografiskt område gör tvätterierna i Haninge till en unik företeelse i Sverige. Endast ett fåtal byggnader finns bevarade från epoken, varav torkladorna är de mest karaktäristiska, och samtliga som finns kvar bör bevaras för framtiden.

Tvätterinäringen och torkladorna har också ett symbolvärde och identitetsvärde för Haninge.

Gällande skydd

Fyra byggnader med koppling till tvätterinäringen längs med Gudöån har bestämmelsen q i gällande detaljplan, vilket innebär att ”byggnad får vid våda uppföras i samma form och gestaltning. Fasadmaterial ska vara av trämaterial målade med slamfärg i faluröd kulör. Takkupor och takfönster får ej utföras”.

Befintlig bebyggelse är skyddad av plan- och bygglagen (PBL) enligt följande stycken:

PBL 2 kap. 6 §, PBL 8 kap. 14 § och PBL 8 kap. 17 §. Förutom de generella skydd som PBL, tillsammans med PBF, MB och KML omfattar så ska miljön, inklusive bebyggelsen, i egenskap av att den är klassad som särskilt värdefull handläggas enligt PBL 8 kap. § 13 och PBL 9 kap. § 4d.

Längs Gudöåns södra strand - Gudö 3:11, Gudö 3:123, Gudö 3:274

Längs Gudöåns södra strand, nära Gudbroleden, finns två torklador och en tvättstuga bevarade (Gudö 3:11, Gudö 3:123, Gudö 3:274). Ytterligare en byggnad har använts inom tvätterinäringen, men är kraftigt förändrad. Byggnaderna ligger på stora tomter som är bebyggda med villor från 1900-talets första hälft. I de närmaste

omgivningarna ska det ha funnits tretton tvätterier. På andra sidan Gudöån fanns också ett antal tvätterier, men endast två torklador är bevarade där. Torkladorna har gavarna vända mot vattnet, fasader med rödmålade träpaneler samt de karaktäristiska vädringsluckorna i fasaderna. Sadeltaken är klädda med korrugerad plåt. En tvättstuga som låg vid strandkanten revs 2017.

I området finns vägbanken efter landsvägen mellan Stockholm och Vendelsö som användes fram till 1922 kvar. En träbro ledde tidigare över Gudöån. Rester av den är fortfarande synliga.

Gudö 3:3

På fastigheten Gudö 3:3, nära Gudöåns mynning i Gudövikens, finns en torklada med de karaktäristiska vädringsluckorna i fasaden bevarad.

Signesborg, Gudö 3:26

Lägenheten Signesborg såldes 1909 till torparen Carl Wilhelm Carlsson. Från 1933 och fram till 1950-talet drev Karl Gustaf Pettersson tvätterier här. Signesborg ligger en dryg kilometer från Gudöån där Pettersson hämtade vatten med häst och vagn. En torklada och boningshuset, troligen från tidigt 1900-tal, finns bevarade på platsen.

Ovan: Torklada med de karaktäristiska vädringsluckorna Tvättstuga på Gudö 3:274 3. Th, ovanifrån: Signesborg, Gudö 3:26, Gudö 3:11, Gudö 3:3 Foto: Tobias Mårud

Förhållningssätt - tvätterinäring och torklador

- Vid upprättande av ny detaljplan ska skyddsbestämmelser (q), inklusive rivningsförbud, utformas och tillämpas för skydd av byggnader där det idag saknas.
- Brukandet och skötseln av samtliga byggnader inom en kulturmiljö ska förhålla sig till miljöns sammantagna karaktär och värde. Vid eventuella förändringar ska hänsyn sålunda tas till kulturmiljön som helhet.
- Befintlig bebyggelse ska bevaras.
- Karaktäristiska byggnadsdelar och -detaljer, exempelvis vädringsluckor, ska bevaras för att byggnadens ursprungliga funktion även fortsatt ska vara avläsbar.
- Byggnaderna ska underhållas och renoveras med material

som befintligt eller som ursprungligen använt samt med metoder som är anpassade till husets ursprungliga utformning, särdrag och byggnadsteknik.

- Innan åtgärder utförs kan anmälan krävas enligt Plan- och byggförordningen (PBF) 6 kap. § 5 p.7.
- Upprätthåll miljön i anslutning till byggnaderna. Eventuell sly och träd som bedöms hota byggnaden bör avlägnas.
- Att tänka på: Tvätterimiljöerna i Gudö är i stort sett försvunna. Det finns i första hand ett fåtal torklador bevarade i varierande skick. Några uppmärksammas här, ytterligare några har lyfts fram i andra sammanhang men det kan troligen finnas fler som ej uppmärksammas vid denna inventering. Det är därför betydelsefullt med en fortsatt insats i arbetet med att dokumentera och bevara tvätteriernas kulturmiljöer och bebyggelse.

Efterkrigstid och rekordår

Bebyggelseutvecklingen i Vendelsö följer den allmänna utvecklingen under efterkrigstiden och rekordåren samt riktlinjerna till Stockholms generalplan från 1945, med planering av satellitstäder, arbetspendling och den ökande bilismen. 1949 upprättades ”Förslag till byggnadsplan för delar av Vendelsö och Gudö m.m. i Österhaninge socken”. I området fanns redan bebyggelse i form av fristående villor samt en såg, en snickerifabrik, en cementfabrik och några tvätterier. Den nya bebyggelsen skulle främst bestå av fristående villor. På några platser, vid trafikanslutningar till Vendelsö skolväg, planerades hyreshus med butiker i bottenplan. Totalt planerades bostäder för knappt tusen personer. De verksamheter som fanns inom området ansågs inte lämpliga i såpass centrala lägen. Kommunen köpte cementfabriken under 1960-talet, rev den och lät uppföra bostadsbebyggelse på platsen. Ett industriområde anlades istället längre norrut. Naturmark som inte passade för bostadsbebyggelse, exempelvis högt belägna och branta partier, sparades som naturområden.

Karaktärisering och motiv för bevarande

Exploateringen av Vendelsö under efterkrigstiden och rekordåren är ett exempel på de många nya bostadsområden som byggdes under perioden som en del av tidens storskaliga bostadspolitiska satsning. Bebyggelsen, bestående av radhus, kedjehus, villor och flerbostadshus, uppfördes till största del på tidigare obebyggd mark. Kedjehuset på Grindstuvägen är ett exempel på det för tiden nya vinkelhuset. Karaktäristiskt är tegelfasaderna och inslag av betong, takformerna, de tidstypiskt utformade entréerna med smidesräckan och skärmtak, de ursprungliga dörrar och garageportar som finns kvar, slutna fasader i kontrast till fasader med flera olika fönsterformer samt skorstenarnas form och placering.

Sågens centrum med dess flerbostadshus, närcentrum och Sågenparken visar utvecklingen från 1950-talets småskaliga lamellhusbebyggelse till 1970-talets mer storskaliga planering. Utvecklingen syns i allt från skala och placering av byggnader till utformning, material och byggnadsdetaljer. I bebyggelsen märks övergången från en hantverksmässig till rationaliserad byggproduktion.

Grönskande gårdar och Sågenparken är viktiga inslag i området. Sågenparken visar på en planering där grönområden och bebyggelse sågs som en helhet. 1970-talets bebyggelse planerades också utifrån platsens befintliga vegetation, främst höga tallar, som fortfarande är en viktig del av områdets karaktär.

Gällande skydd

Helhetsmiljön i de utpekade områdena utgör en särskilt värdefull kulturmiljö.

Befintlig bebyggelse är skyddad av plan och bygglagen (PBL) enligt följande stycken:

PBL 2 kap. 6 §, PBL 8 kap. 14 § och PBL 8 kap. 17 §. Förutom de generella skydd som PBL, tillsammans med PBF, MB och KML omfattar så ska miljön, inklusive bebyggelsen, i egenskap av att den är klassad som särskilt värdefull handläggas enligt PBL 8 kap. § 13 och PBL 9 kap. § 4d.

Förhållningssätt - efterkrigstidens och rekordårens bebyggelse

- Vid upprättande av ny detaljplan ska skyddsbestämmelser (q), inklusive rivningsförbud, utformas och tillämpas för skydd av miljön och tillhörande bebyggelse.
- Brukandet och skötseln av samtliga byggnader inom en kulturmiljö ska förhålla sig till miljöns sammantagna karaktär och värde. Vid eventuella förändringar ska hänsyn sålunda tas till kulturmiljön som helhet.
- Befintlig bebyggelse ska bevaras.
- Större till- och påbyggnader undviks. Tillägg bör vara reversibla, d.v.s. möjliga att återställa i framtiden.
- Vid eventuell byggnation eller andra ändringar som påverkar byggnadernas utformning ska samråd ske med antikvariskt kompetens.
- Byggnadernas ursprungliga fasad- och takmaterial bibehålls och tilläggsisoleringar undviks.
- Byggnadernas ursprungliga färgsättning bibehålls.
- Byggnaderna ska underhållas och renoveras kontinuerligt med metoder och material som är anpassade till husets ursprungliga utformning, särdrag och byggnadsteknik. Tekniska brister åtgärdas genom att den ursprungliga funktionen och utseendet återställs. Reparera fasaderna istället för att byta materialet så långt det är möjligt. Innan åtgärder utförs kan anmälan krävas enligt Plan- och byggförordningen (PBF) 6 kap. § 5 p.7.
- Tidstypisk markplanering och växtlighet bevaras.
- Det är av vikt att medvetandegöra ägarna i enhetliga småhusområden om att de gemensamma kvaliteterna bidrar till områdets attraktivitet.

Sågen

Sågens centrum ligger centralt i Vendelsö. Området har fått sitt namn från den såg och brädgård som tidigare fanns på platsen. Folkets park i Vendelsö anlades söder om sågverksamheten 1916. Här fanns en dansbana, biograf, servering och auktionsverksamhet. Folkets hus stod färdigt 1928. Haningevallen byggdes intill folkparken 1933. I dag består området av flerbostadshus uppförda i olika etapper från 1950-tal till 1970-talets mitt. De första byggnaderna uppfördes i områdets norra del, längs Vendelsö skolväg.

Flerbostadshus började byggas i Sågen under 1950-talet, i området mellan sågverksamheten och Folkets park. Ett tvåvåningshus i gult tegel var det första som uppfördes, efter ritningar av arkitekt Karl J. Karlström, som ritade bland annat flera flerbostadshus, skolor, sjukhus och kommunala byggnader. Byggnaden har tidstypiska och dekorativa detaljer som burspråk, små mångkantiga fönster och balkongräcken i smidesjärn. Byggnaden har dock förändrats genom bland annat påhängda balkonger, utbytta fönster och entrédörrar. Ytterligare en byggnad i gult tegel finns. I dess bottenvåning finns en verksamhetslokal med stora fönster ut mot torget. Två lamellhus med putsade fasader är placerade så att en gård bildas mellan de fyra byggnaderna. Här finns bland annat en lekplats. (Vendelsö 3:2133).

På västra sidan om Vendelsö skolväg ligger fyra lamellhus i tre våningar, uppförda efter ritningar daterade 1960 av Karl J. Karlström (Vendelsö 3:1075). De har putsade fasader med tidstypiska inslag som vitputsade fönsteromfattningar och markeringar av trapphus i fasaden. De utanpåliggande balkongerna bärs upp av betongskärmar, vilket gör att balkongpartierna dominerar fasaderna. Entrédörrarna är ursprungliga. Garage finns i byggnadernas suterrängvåningar.

Folkets Hus-anläggningen i Vendelsö revs 1972 och flerbostadshus började uppföras i tre etapper på platsen (Vendelsö 3:114, 3:2132). Ritningar gjorde av Alfreds & Larsén arkitektkontor. Inom området fanns också småhus som revs. Punkthusen är tidstypiska i utformning och material. Byggnaderna är parallellt ställda, uppförda i betong och har fasader med kalksandsten, d v s mexitegel, och inslag av plåt. De plana taken klädda med papp och plåtinklädda takstegar längst upp på fasaderna var vanligt förekommande under perioden. Byggnadernas placering och våningsantal anpassades efter de befintliga flerbostadshusen i Sågen och efter platsens vegetation med bland annat höga tallar. I norra delen av området finns

Sågen 1949. Foto: Bernt Lindqvist, Haningearkivet.

Det första flerbostadshuset som uppfördes i Sågen. Foto: Karin Myhrberg

Byggnad med verksamhetslokal i bottenvåningen. Foto: Tobias Mårud

ett torg. Här planerades social service som bibliotek och fritidslokaler, samt butiker. Mot Sågenvägen och Vendelsö skolväg finns parkeringar och garage.

I Sågen planerades lekplatser och förskolor utifrån de riktlinjer som hade tagits fram i början av 1970-talet. Mellan bostadsområdet och Lyckån i öster anlades Sågenparken genom att ett befintligt naturområde gjordes om till gräsytor, gångvägar och lekparker. Närmast flerbostadshusen finns stora öppna gräsytor med ett fåtal träd, medan parken längre söderut blir lummigare med fler träd. I parken finns gemensamma anläggningar som fotbollsplaner.

Karaktäristiskt för rekordårens bostadsområden är att bebyggelse och grönområden planerades som sammanhängande områden och att allt mer hänsyn togs till barns behov och säkerhet.

Lekplats mellan flerbostadshusen. Foto: Tobias Mårud

Byggnaden har en tidstypisk utformning med bl a putsad fasad och balkonger med sinuskorrugerad plåt och räcken i smidesjärn. Foto: Tobias Mårud

En av byggnaderna på västra sidan om Vendelsö skolväg. De utanpåliggande balkongerna med betongskärmar gör att balkongerna dominerar fasaden. Foto: Tobias Mårud

Trapphusen är markerade genom vita fält i fasaden. Foto: Tobias Mårud

Entré till flerbostadshus, tidstypiskt indragen från fasaden och med ursprungliga dörrar. Foto: Tobias Mårud

En av byggnaderna uppförd på 1970-talet, med tidstypisk utformning och detaljer som balkongfronter i orange plåt. Garageinfart med fasad av betong. Foto: Tobias Mårud

Sågens centrum med butiker i bostadshusets bottenvåning. Trädplantering och markbeläggningen är viktiga miljöskapande inslag. Foto: Tobias Mårud

1970-talets bebyggelse i Sågen. Byggnadernas placering och höjd anpassades efter platsens befintliga vegetation, bl a tallar som syns på bilden. I förgrunden syns Haningevallen. Foto: Karin Myhrberg

Vendelsö kyrka (Vendelsö 3:205)

När Vendelsö växte under efterkrigstiden uppstod behov av en kyrka i samhället. Vendelsö kyrka och församlingshem uppfördes 1967. Kyrkan är en så kallad studiokyrka, en flyttbar vandringskyrka i trä utformad av arkitekten Rolf Bergh tillsammans med Sigtunastiftelsens Olov Hartman. Flera sådana kyrkor uppfördes runt om i landet under 1960- och 1970-talet. I Stockholms stift kan nämnas Resarö kapell och Rudboda kyrka på Lidingö.

Kyrkan var ursprungligen rödfärgad, men omgestaltades 2005 och fick då den nuvarande vita färgsättningen. En klockstapel står nordväst om kyrkobyggnaden.

Vendelsö kyrka från 1967. Foto: Tobias Mårud

Vendelsö 3:1232-3:1238

På Grindstuvägen 68-80 uppfördes sju kedjehus med L-form efter ritningar av arkitekt René Wullimann, daterade 1964 och reviderade året därpå. Vinkelhus var en ny form för småhus på 1960-talet. Tidstypiskt är också de röda tegelfasaderna i kombination med betongelement. I byggnaderna kontrasterar slutna tegelväggar mot fasader med ett flertal fönster med olika former.

Byggnaderna har genomgått förändringar genom åren, exempelvis med ett flertal utbytta dörrar och nyupptagna fönster i tidigare slutna fasader. Byggnaderna är dock relativt välbevarade och är ett exempel på hur småhus kunde utformas under perioden.

*Grindstuvägen 68-80, Vendelsö 3:1232-3:1238.
Välbevarade kedjehus med röda tegelfasader och tidstypiska
detaljer som smidesräckan och skärmtak över entréer.
Foto: Tobias Mårud*

Referenser

Historiska kartor, Lantmäteriet

Haninge kommuns bygglovarkiv

Detaljplaneprogram för Lillängsvägen, Vendelsö, Haninge kommun dnr plan 2010:36

Hämtat från: <http://haninge.se/globalassets/bygga-bo-och-miljo/oversiktsplanering-och-detaljplaner/detaljplaner/vendelsogudo-vendelsomalm/gudo-321-med-flera-lillangsvagen/detaljplaneprogram--for-antagande.pdf>

Bratt, Peter & Källman, Rolf. *Förslag till kulturmiljöprogram för Haninge kommun, fastlandet kulturhistoriska miljöer 1980*

Hall, Henry *Vendelsö: säteriet som blev villasambälle* Haninge 1995

Pantzar, Cecilia, Legars, Niss Maria, Lindblad, Andreas & Sahlsten, Ulrika. *Fritidshusområden i förändring: en studie av två områden i Stockholms län* Stockholm: Stockholms läns museum, 2010

